

O'QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ADABIYOTNING O'RNI

Ravshanjonova Sitora Jahongir qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot darslari orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish haqida fikr yuritiladi. Bunda maktab ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda darslarni tashkil etish, badiiy adabiyotdan o'quvchi dunyoqarashini boyituvchi manba sifatida foydalanish masalalari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: adabiyot, mustaqil fikrlash, adabiy ta'lim, tasavvur, ijodiy fikrlash, noan'anaviy dars, tafakkur.

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ У УЧАЩИХСЯ СПОСОБНОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНО МЫСЛИТЬ

Равшанжоннова Ситора Жахангир кизи
Студентка Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование навыков самостоятельно-го мышления учащихся посредством уроков литературы. При этом анализировались вопро-сы организации уроков с учетом возрастных особенностей учащихся, использования худо-жественной литературы как источника обогащения кругозора ученика в процессе школьного образования.

Ключевые слова: литература, самостоятельное мышление, литературное образование, воображение, творческое мышление, нетрадиционный урок, мышление.

THE ROLE OF LITERATURE IN THE FORMATION OF STUDENT'S ABILITY TO THINK INDEPENDENTLY

Ravshanjonova Sitora Jahangir kizi
Student of Chirchik State Pedagogical University

Abstract. This article discusses the formation of independent thinking skills of students through literature lessons. In this, the issues of organizing lessons taking into account the age characteristics of students, using fiction as a source of enriching the student's outlook were analyzed in the process of school education.

Key words: literature, independent thinking, literary education, imagination, creative thinking, non-traditional lesson, thinking.

Kirish. Maktab muhitida o'quvchilarning ijodiy va erkin fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Odatda, maktabda o'tiladigan darslarda o'quvchilar ma'lum bir tartib va me'yor asosida berilgan topshiriqlarni qoidaga mos tarzda bajaradilar. Olingan bilimlarning xulosasi oldindan boshqalar tomonidan qat'iy belgilab qo'yilgan bo'ladi. Bunda o'quvchilar faqatgina ma'lumot yig'uvchi va yodda saqlab qoluvchi vazifasini bajaradilar. Adabiy ta'lim esa boshqa dars turlaridan mutlaqo farq qiladi. Uning o'ziga xosligi shundaki, unda o'quvchilar o'rganilgan mavzu va o'z oldiga qo'ygan muammoni hayotiy tajribasi, egallagan bilimlari asosida turli xil usul va vositalar yordamida mustaqil tarzda o'rganib, tahlil qiladi. O'rganilayotgan asar, undagi voqealar, qahramonlarning xatti-harakati, fikrlari haqida har bir o'quvchining mustaqil fikri va xulosasi bo'ladi. Bunda o'quvchi muallif ifodalamoqchi bo'lgan fikrga qo'shilishi yoki uni tanqid qilishi, asar mazmunini boyituvchi yangi g'oyalarni berishi ham mumkin. Yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, tahlil qilish jarayonida har bir o'quvchi ham ijodiy fikrlaydi, ham fikrlarini ifodalash orqali izchil va tartibli og'zaki nutqni rivojlantirib boradi. Adabiyot darslarida o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlash hamda o'z fikrlarini erkin bayon eta olishga o'rgatish shunisi bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Oquvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantishga qaratilgan biqator adabiyotlar tahlil qilindi. Jumladan, mahalliy olimlarimizdan M. Xayrullayev, M. G. Davletshin, S. Dolimov, H. Ubaydullayev, Q. Ahmedov larning, xorijiy G.E. Amitrov, J. Rodari kabilarning ishlarida o'quvchilarning ruhiy jarayonlarining mustaqil fikrlashga ta'siri, zamonaviy maktab o'qituvchisining o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi talablari bo'yicha keltirib o'tilgan.

Muhokama va natijalar. Adabiyot o'qitish metodikasining o'quvchi oldiga qo'yadigan asosiy

talablaridan biri asardagi adabiy qahramonning individual shaxs sifatidagi o'ziga xos bo'lgan ruhiy olami va axloqiy-estetik sifatlarini anglash, tahlil va taniq qilish hisoblanadi. Har qanday ma'lumotni o'zlashtirish uchun kishidan fikriy zo'riqish, hayotga faol kirib borish talab etiladi. Asar ustida ishlash jarayonida asardagi adabiy qahramonning hayoti va shaxsiyatini tahlil qilish uchun o'quvchilar hayotga mana shunday kirib boradilar. Ya'ni ular asardagi qahramonni o'zlari bilgan, o'zlari yashab turgan hayotga olib kiradilar yoxud adabiy qahramon yashayotgan hayotga kirib boradilar. Har ikki holatda ham o'quvchilar mustaqil bir shaxs sifatida boshqa bir shaxsning hayotini tahlil qiladi, uning xato va kamchiliklaridan xulosa chiqaradi, chiqargan xulosalarini o'z hayot faoliyatiga tatbiq qiladi. Ayni shu jarayonda – o'zgaralar hayotini o'rganish asnosida o'zi ham mustaqil shaxs sifatida shakllanib boradi. Adabiy qahramon yoki muallifga nisbatan bildirayotgan fikrlariga asosan o'quvchining ichki olami, shaxsiy sifatleri haqida ham ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Chunki tahlil jarayonida har bir o'quvchi o'z dunyoqarashi va hayotiy tajribalari asosida fikr bildiradi.

Maktab davrining turli bosqichlarida o'quvchining adabiy qahramon va timsollarni qabul qilishi, tashqi ta'sirlarga munosabati turlicha bo'ladi. Bunda bolaning yosh xususiyatlari asosiy rol o'ynaydi. Adabiyot o'qitish metodikasida bolaning psixik holatini inobatga olgan holda uning dunyoqarashi va qabul qila olish darajasiga mos tarzda dars jarayonini tashkil etish ham asosiy talablardan biri hisoblanadi. Har bir o'quvchiga xos bo'lgan umumiy va individual xususiyatlarni inobatga olgan holda tashkil etilgan dars jarayoni o'quvchi ongida ortiqcha zo'riqishsiz bilim olishga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytiradi. Shu bilan birga dars qilishga bo'lgan rag'bat va qiziqishini oshiradi. Ma'lumki, maktabning dastlabki bosqichlarida bola hamma narsaga qiziqish bilan qaraydi. Ayni shu qiziqishdan unumli foydalangan holda o'quvchilarni to'g'ri yo'naltirish maktab ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy vazifalaridan biridir. “Agar bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatmoqchi bo'lsak, eng avvalo, ularni ertaklar to'qishga, sarguzashtlar tuzishga undash kerak. Fikrni faqat yangi, avval uchramagan, tortishuvlarga sabab bo'ladigan masalalarga sarflash lozim. Zerikish – fikrning dushmani” [1; 102], - degan edi mashhur ertakchi adib Janni Rodari. Demak, o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish ularning kichik yoshlaridan boshlanadi va bunga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ko'pincha maktabdagi darslarda o'quvchiga odatiy topshiriq va bilimlar berilib, o'quvchining roli tayyor ma'lumotlarni “yig'uvchi” bo'lib qoladi. Mustaqil tarzda izlanib, kichik tadqiqotlar olib boorish holatlari uchramaydi. Bunday darslar faqatgina xotiraga asoslangan bo'lib, o'quvchining fikri, xulosasi bo'lmaydi. Ular o'zining faolligi, ijodiy fikrlashi, hissiy ifodalarini bildirsa olmaydi. Shu sababli o'quvchilarning yozma ish yozishga bo'lgan ishtiyoqi so'nadi. Bola psixologiyasida bir narsani qayta eshitish ularga yoqmasligi isbotlangan. Ammo ma'lum bir mavzuni o'rganmoqchi bo'lgan o'quvchi va shu mavzuni o'rgatishi kerak bo'lgan o'qituvchi ayni ma'lumotga kamida to'rt marotaba ketma-ket duch keladi: 1) yangi mavzu sifatida o'tilganda; 2) mustahkamlaganida; 3) uy vazifasini bajarish jarayonida; 4) keyingi darsda javob berish jarayonida. Bundan tashqari, yirik mavzular yoki bo'lim yakunlanganda ham yana shu mavzu va ma'lumotlarga duch kelinadi. Ta'lim jarayonini bir xil tarzda tashkil etish va olib borish o'quvchida darsga bo'lgan qiziqish susayishi va bora-bora umuman dars jarayonidan sovishiga olib keladi. Bugungi kun ta'lim amaliyoti o'quvchining qiziqishi va imkoniyatlari darajasidan ortda qolgan. Ta'lim jarayonining bunday avtomatlashgan tarzda tashkil etilishi natijasida o'quvchi yangi darsda o'qituvchi nimalar qilishini oldindan bilib turadi. O'zi uchun darsdan yangilik topa olmagan o'quvchining diqqati ham susayadi, xotirasi va xayolini keraksiz ma'lumotlar bilan to'ldiradi.

Bolaning kelajagi qay darajada porloq bo'lishi uning fikrlash darajasiga ham bog'liq. Demak, bolaning fikrlash faoliyatini oliy daraja tarziga chiqarish kerak. Bu darajaning shakllanish va rivojlanib borishi quyidagilarda namoyon bo'lib boradi:

- o'quvchilarning muammoning yechimini topish yo'lidagi qiyinchiliklarida;
- hal etilishi lozim bo'lgan masalani bir yoqli qilish usullarining rang-barangligida;
- bilimlarni o'zlashtirishning o'quvchini ishlatishga yo'naltirilganlik darajasida;
- o'quvchi mehnatini tashkil qila bilishda.

Ushbu natijaga erishish uchun, eng avvalo, masalaning yechimini topish vazifasi o'quvchi zimmasiga yuklanishi lozim. Zamon talabiga mos holda tashkil etilayotgan noan'anaviy darslarda o'qituvchining asosiy vazifasi tashkiliy ishlarda bo'lib qoldi. O'qituvchi endi o'quvchining faoliyatini, uning tafakkuri va ma'naviy sifatlarini bajarilgan ishni nazorat qilish va baholash, o'quvchini yo'naltirib turish vazifasini bajaradi. Dars jarayonidagi asosiy vazifa o'quvchilarga beriladi. Ta'limning bu turda tashkil etilishi natijasida o'quvchi mustaqil fikrlash va ishlashni o'rganishdan tashqari erkin shaxs sifatida shakllanib boradi.

Mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyat jarayonining yuzaga kelishida tasavvur muhim o'rin tutadi. Zero, biror yangi narsani yaratishda ham odam avval xayolan uni tasavvur qilib ko'radi, so'ng amalga

oshiradi. Bu haqiqatni Alisher Navoiy bundan necha yuz yillar ilgari: “har ishki qilmish odamizod, Tafakkur birla bilmish odamizod” [3; 122], - deya ifodalaganlar. Ta'lim jarayonida ham xuddi mehnat faoliyatidagi singari juda kamdan kam holatlarda xotira kuchiga tayanib ish qilinadi. Ma'lumki, badiiy adabiyot asosan insonning tuyg`ulari bilan ish ko`radi. Asarni o`quvchi kitobxon unda muallif tomonidan yaratilgan qahramonni o`z dunyoqarashi nuqtai nazaridan tasavvur qilib ko`radi. Uning tasavvuridagi obraz muallif yaratgan qahramonga o`xshashi yoki farq qilishi ham mumkin. O`zi yaratgan tasavvur asosida ko`nglida shaxsga munosabat shakllanadi. Tuyg`ularni ko`z bilan ko`ib, qo`l bilan ushlab bo`lmaydi. Ularni his qilish, tasavvur qilish lozim. Bolalar katta bo`lgani sari ularning hayotiy tajribasi ham, tasavvur doirasi ham kengayib boradi. Shuning uchun ham yuqori sinflarda mayda detallarga kamroq to`xtalib, umumiy xulosalar berishga tezroq o`tish kerak bo`ladi. Chunki bola katta bo`lgani sari u bir xillikdan zerikib boraveradi. Atrof-muhitga bo`lgan qiziqishi ortadi. Hayotda bo`layotgan har bir voqea-hodisani tahlil qilishni xohlaydi. Bunday yoshda o`qituvchining vazifasi o`quvchiga alohida narsa yoki hodisalarda umumiy xususiyatlarni ko`ra olishiga va uni ongli tarzda o`zlashtirib olishiga ko`maklashishdan iborat bo`ladi. Shu tariqa adabiy ta'limning boshidanoq mustaqil fikrlashga odatlantirilgan o`quvchilar sinfi yuqorilab, beriladigan topshiriqlar murakkablashganda ham o`zlarini yo`qotib qo`ymaydi. Forobiy: “Bolada katta imkoniyatlarga ega ko`ngil bor. U his-tuyg`uga, tafakkur orqali anglash xususiyatiga ega. Hissiyot va tafakkur bilan jismlar tushuniladi” [2; 70] , - degan.

Xulosa. Shuni aytish mumkinki, adabiy ta'limda mustaqil va ijodiy fikrlashga alohida e'tibor qaratish o`quvchining o`zini o`zi tarbiyalashiga, o`z shaxsida ezgu ma'naviy sifatlarni shakllantirishiga omil bo`ladi. Uni tarbiyalamaydilar, u darslik va kattalar ko`magida o`zini o`zi tarbiyalab boraveradi va ayni shu jarayonda mustaqil shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

Родари Ж. Грамматика фантазий. Перевод с итальянского Ю. А. Добровольской. – М.: “Прогресс”, 1978. 190 с.

Xayrullayev M. Forobiy ruhiy protsesslar va ta'lim-tarbiya to`g`risida. – T.: “O`qituvchi”, 1967. – 79 b.

Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to`plami. 20 tomlik. T. 8, Xamsa: Farhod va Shirin. – T.: 1991. – 475 b.

Амитров Г. Е. О тематике сочинений развивающих самостоятельность .. Ж. Литература в школе. 1958. -№ 5.

Davletshin M. G. Zamonaviy maktab o`qituvchisining psixologiyasi. – T.: O`zbekiston, 1999. – 30 b.

Dolimov S., Ubaydullayev H., Ahmedov Q. Adabiyot o`qitish metodikasi. – T.: O`qituvchi, 1967. – 448 b.